

Vázlatpontok a nyelvi változatosság és nyelvi változás elméleti kérdéseire

Ferenczi Gábor

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

KIVONAT

Tanulmányom – elméleti sorvezetőként – a nyelvi variabilitás és nyelvi változás mibenlétének rövid áttekintése után a nyelvváltozatok és a nyelv változandóságának kérdéskörét taglalja, amelyben külön kitér a nyelviváltozás-vizsgálatok típusaira, majd összefoglalja az ezredforduló környéki magyar (szocio)diaktoológia főbb változásvizsgálati eredményeit.

KULCSSZAVAK: nyelvi változatosság, nyelvi változás, nyelvelméletek, dialektológia, geolingvisztika, szociolingvisztika, kognitív nyelvészet, változásvizsgálat

1. A nyelvi variációkutatás

A nyelvi változatosság mibenlétét valamelyest másképpen fogja fel, illetve szemléli a dialektológia, a szociolingvisztika és a kognitív nyelvészet. Szociolingvisztikai szempontból a nyelvi jelentésnek (ugyanannak a denotátumnak) többféle nyelvi kifejezőmódja van. A kognitív nyelvészeti felfogás a nyelvi változatosságot a jelentés felől ragadja meg (l. Tolcsvai Nagy 2004, 144., illetve a nyelven belüli és a nyelvek közti eltérésekre is kitérve l. Langacker 1987, 321.). E felfogás szerint a nyelvhasználat viselkedésmód, s ezt kognitív, szociális és kulturális tényezők befolyásolják. Ebből következőleg a többféle kifejezőmód (legyen bár-

mennyire csekély az eltérés) funkcióbeli és szemantikai különbségeket fejez ki. A jelentés perspektivizált, és a fogalmi keretek létrehozásának (konceptualizációnak) eredménye; vagyis változó, mit helyezünk előtérbe (profilálunk) a jelentés létrehozásakor. Ezáltal nyílik lehetőség arra, hogy a nyelvi kifejezések különböző formában és nézőpontból hozzák létre (konstruálják meg) jelentésszerkezetükben a világ dolgait, jelenségeit – egyúttal felszínre hozva a nyelvek közötti, sőt a nyelven belüli szemléleti különbözőségeket (részletesen l. Tolcsvai Nagy 2013).

Természetéből eredően a dialektológia valamelyest más szempontból közelítette meg a kérdést. Az ún. valóságos nyelvhasználat feltárása iránti elemi igény késztette arra a nyelvjárásutatókat, hogy egy-egy közösség nyelve helyett kifejezetten nyelvjárásukra koncentráljanak. Ennek az útnak bejárását támogatta az is, hogy a falusi társadalom akkoriban kevésbé volt differenciált – arra vonatkozó bizonyítékaink persze nincsenek, egységes lett volna-e valaha nyelvhasználatuk (l. Szabó 1998, 33.). Az említett nyelvészeti irányzatok között abban nincs különbség, hogy a természetes élő nyelvek univerzális tulajdonsága a változatosság; az eltérés a változatok megragadásának, illetve a változatosság okainak szemléleti különbségéből ered. A dialektológia a megnevezési eltérések területi kötöttségére koncentrál, a szociolingvisztika azok társadalmi függőségére helyezi a hangsúlyt, a kognitív nyelvészeti irányzat pedig a megismerési folyamatokban megmutatkozó különbségekre visszavezetve magyarázza a különbségek okait.

A klasszikus dialektológia figyelmének középpontjában mindig valamely nyelv területi változatainak feltérképezése állt, ebből adódóan a nyelvi valóság minél pontosabb feltárása e tudományszakon belül egészen korán felmerült. Idővel a standardizált nyelvek esetében tapasztalható kiegyenlítődési folyamatok vezettek el oda, hogy a dialektológiai kutatásokban egyre nagyobb teret nyert a szociolingvisztikai szemlélet, ugyanis ez a kulcsa a szinkroniában tapasztalható változatosság és dinamizmus megragadásának (Benkő 1990, 10–14.). Benkő Loránd (1982, 16.) klasszikussá vált, tételmondat értékű összegzése jól rávilágít erre: a „nyelvjárásoknak [...] változása ma is olyan viharos gyorsaságú, hogy sokkal több problémát vet fel, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Következésképpen a nyelvjárásutatók problematikája is sokkal tágabb [...] Manapság a »tiszta« nyelvjárási vizsgálat, a nyelvjárás mélyrétegének vizsgálata lassanként lehetetlenné válik, tehát muszáj a változásvizsgálat felé vinni a dolgot.” Az utóbbi fél évszázadban felbukkanó funkcionális nyelvészeti irányzatok közül a szociolingvisztika megfelelő alternatívát kínált a regionális nyelvi jelenségek vizsgálatához: térhódítása eredményeképpen a dialektológia tematikus bővülésen esett át, és a módszertani megújulása is ebből következett (l. Britain–Cheshire 2003).

Nem hagyható figyelmen kívül a dialektológiai megközelítésű nyelvi variációkutatás kapcsán, hogy jóllehet a klasszikus nyelvjárásutatók eleinte a legtöbb impulzust a szociolingvisztikától kapta; de tematikai bővülését, módszertani gyarapodását, a változásvizsgálatokkal kapcsolatos fogékonyságát – sőt, akár az interdiszciplináris értelemben is vett termékenységét – a már említett szociolingvisztikai-pragmatikai fordulaton túl más tudománytörténeti körülmények is befolyásolták (l. Kiss 1999, 418–419.). A különféle nyelv-

elméletek nemcsak az idők során váltják egymást, hanem – különösen az ezredforduló óta – több nyelvelméleti modell kínál eltérő magyarázati és nyelvelírási lehetőséget a tudományos kutatások számára (a különféle nyelvelméleti kérdésekkel kapcsolatosan l. többek között Kiefer 2000, Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008, Cseresnyési 2009, továbbá Kiss 2009, 17.). A nyelvtudomány interdiszciplináris korszakát hozta el napjainkra a funkcionális nyelvszemlélet (a nyelv és ember elválaszthatatlanságát valló alapvetésével), illetve az egymással vívódó különféle nyelvelméletek egymáshoz való közeledése, a kutatási horizontok kiszélesedése és a tudományterületeken átívelő, összetett vizsgálati szempontok felértékelődése (l. Péter 2006). A nyelvtudomány legkülönbözőbb részterületeinek összekapcsolására irányuló törekvés alól nem képez kivételt a szociolingvisztika és a dialektológia sem. Ez utóbbi – európai viszonylatokat is tekintetbe véve – története során kapcsolatba került többek között a néprajztudománnyal, a szociálpszichológiával vagy az antropológiai nyelvészettel, mindamellet szinte valamennyi, aktuálisan felbukkanó nyelvelírási módszerrel is érintkezett (a strukturális dialektológiára l. többek között Goossens 1969, Kiss 1972, Chambers–Trudgill 1998; a generatív megközelítésre l. Becker 1982, 361–374.; a nyelvjárási mondattani kutatásra l. Hegedűs 2008, 163–174., a kontaktuskörnyezet és a dialektológia összefüggéséről l. többek között Presinszky 2010, 185–196.; a területi kötöttségű élő nyelvi adatok szociokognitív szemléletű elemzésére l. Kristiansen–Dirven 2008, 2–7.; a szociodialektológiai kérdések kognitív szemléletű megközelítésére l. Iglai 2012, Iglai 2014, továbbá É. Kiss–Hegedűs 2009, 2012, É. Kiss–Hegedűs–Pintér 2015, 2018).

2. A nyelvváltozatok és a nyelv változandósága

Az emberi nyelv számos egyedi nyelv formájában él. E tág értelemben vett nyelvi variabilitás egyfelől azt jelenti, hogy a nyelvet beszélő egyes embereknek egyedi nyelvhasználati sajátágaik (idiolektusuk) van, másfelől pedig azt, hogy a különféle természetes élő nyelvek sajátja a többféle nyelvváltozatban való létezésük (l. Kiss 2002, 58–59.). Az alábbiakban kizárólag ez utóbbival foglalkozom.

Többféle szempontú rendszerezés ismert a nyelvváltozatok osztályozására a hazai nyelvészeti szakirodalomban. A hagyományos magyar leíró nyelvészeti felfogás – a klasszikus dialektológiával egyetemben – a magyar nyelvet a nyelvjárások, illetve a csoport- és rétegnyelvek alapján vízszintes és függőleges kategóriákba sorolja. Ezek fölé ívelőként tételezi az irodalmi nyelvet s annak beszélt változatát, a köznyelvet mint normatív és eszményi változatot, amelyet a nyelvet beszélő társadalom valamennyi tagja elviekben közösen és egységesen birtokol (l. többek között Wacha 1992; a köznyelv, az irodalmi nyelv és a normalizáltság kapcsolatáról l. Benkő 1988, „irodalmi nyelv” és „nyelvi sztenderd” terminológiai kérdéseiről l. Szathmári 1998). A regionális köznyelv mint a nyelvjárások és az irodalmi nyelv /

köznyelv átmeneti sávjaként felfogott átmeneti kategória később jelent meg a szakirodalomban. Ez kezdetben élesebb vitákat váltott ki, minthogy rendszernyelvészeti szempontból – az ún. „saját norma” hiánya miatt – nem önálló nyelvváltozatként értelmezendő, helyette regionális köznyelviségről érdemes beszélni a nyelvjárásközi kiegyenlítődési folyamatok kapcsán (többek között l. Imre 1979). Napjaink dialektológiai szakirodalmában általánosan elfogadott – s általam irányadóként tekintett – felfogás a standardizált nyelveknek területi társadalmi és köznyelvi változatát különíti el. A nyelvjárásokat és a regionális köznyelvet a regiolektusokhoz sorolja, a csoport- és szaknyelveket a szociolektusok körében tartja számon, a köznyelvi/standard változatnak pedig írott és beszélt változatát különíti el (l. Kiss 2001b, 27–29., Kiss 2002, 58–76.; a regionális köznyelviségről l. Kiss 2001c, Kiss 2006b; továbbá érintőlegesen a határon túli magyar nyelvváltozatok kérdésköréhez, s ezzel együtt a standard egységét taglaló időszerű elméleti, módszertani, ideológiai dilemmákhoz többek között l. Kontra–Saly 1998, Kiss 2001c, 41–42., Kiss 2006b, 541–543., P. Lakatos–T. Károlyi 2012, Bodó 2014, 267–273., Lanstyák 2014, 2016, Wright 2016).

A természetes nyelvek nyelvváltozatai olyan nyelvi rendszerek, amelyek jóllehet önmagukban is rendszerszerűen működnek, mégis együttesen tesznek ki egy nyelvet. Az adott nyelven belül egymáshoz viszonyítva valamelyest eltérnek egymástól, vagyis rendszerszerű különbségeket hordoznak. Strukturális értelemben nem tekinthetők egy konkrét nyelvi rendszer változatainak, sokkal inkább önállóan működnek. Mindamellettt elemei, amelyek egymással meghatározott szabályok szerint kölcsönös függőségi viszonyban állnak, egyidejűleg úgy alkotnak összefüggés-hálózatot, hogy többek között szerepük, egymáshoz való viszonyuk, kommunikációs hatósugaruk, presztízsük, illetve felhasználásuk korlátozottsága szempontjából a rendszertani eltéréseknél nagyobb különbséget mutatnak (l. Kiss 2001b, 26–27., a nyelvi-nyelvváltozati rendszerekről, illetve részrendszerekről l. Juhász 2009, 151.). Szociolingvisztikai értelemben a nyelvi változatosság – statikus kategóriák alkalmazása helyett – dinamikus rendszerben értelmezendő: valamennyi nyelvváltozat (akár ön maga, akár egymással alkotott viszonyrendszere szempontjából) folyamatos mozgásban, változásban van. Ebben az értelemben a nyelvváltozat valamelyest közös vonásokat hordozó nyelvhasználati módok együttese. E dinamikus felfogás leglényegesebb hozadéka, hogy közelebb engednek a nyelvváltozatok viszonyrendszerének megértéséhez (l. Sándor 1999, 151., 162.).

A nyelvekre, nyelvváltozatokra, egyáltalán a nyelvhasználatra nagyfokú változandóság jellemző (bővebben l. Chambers–Trudgill 1998, 127–130., Trudgill 2002, 1–33.). A funkcionális nyelvszemlélet szerint a nyelvek, nyelvváltozatok, illetve maga a nyelvhasználat változandóságának oka főként abban áll, hogy nyelv és ember – illetve tágabban: nyelv és társadalom – kölcsönös függőségi viszonyban vannak; Kiss Jenő (2008, 262.) axiomatikus megfogalmazása szerint a „*nyelvben* csak akkor történik valami, ha a *nyelvel* történik valami” (kiemelés az eredetiből átemelve). Tehát a változás használathoz kötött, s mozgatórugója maga a nyelvet működtető ember és tevékenysége. A nyelvi változásoknak mindig megvannak a nyelvi rendszerből, illetőleg tágabban, a nyelvhasználati környezetből fakadó okaik (a változás mechanizmusairól l. Wardhaugh 2005, 182–191., a változás megjósolhatóságáról

többek között I. Szentgyörgyi 2014). Kiss Jenő (2008) imént idézett akadémiai székfoglalójában átfogóan elemzi a nyelvi változás mibenlétét. Gondolatmenete szerint a probléma három alapvető kérdéskör köré csoportosul: mi, hogyan és miért változik a nyelvben/nyelvhasználatban. A második kérdéskör belső nyelvi meghatározottságú, a harmadik pedig a belső nyelvi okokon túl érinti a nyelven kívüli kérdéseket is. A nyelvi változás rendkívül bonyolult, soktényezős, egymásba szövődő és végeláthatatlan folyamat, konkrét nyelveknek a társadalom, továbbá a beszélők folyton változó nyelvi kifejezési igényei szerinti, valamint a nyelvrendszertani adottságok által meghatározott nyelvhasználatban realizálódó módosulása. Ennek értelmében a változás a rendszer adta lehetőségek szerint, a „megőrizve megújítás”, valamint az „újítva megőrzés” keretei és lehetőségei között, de feltétlenül a nyelvhasználók egymás közötti kölcsönös megértésének veszélyeztetése nélkül történik. S mivel a nyelvi változások szükségszerűen hatással vannak saját rendszerbeli környezetükre – noha kénytelenek a nyelvi rendszer által megszabott rendhez igazodni –, ennél fogva pedig kisebb-nagyobb hatókörű változási folyamatokat indítanak el a nyelv vagy nyelvváltozat egy-egy részrendszerében (I. Kiss 2001b, 25., Kiss 2008, 261–267., Juhász 2009, 151.; a nyelvi változás mibenlétéről, lehetséges és szükséges voltáról, okairól, fajtáiról I. még Kiss 2005). A nyelvi változást – a belső nyelvi és nyelvhasználati variációk mellett – a változatok közötti tudatos vagy tudatlan beszélői választások sora mozgatja. Mindez az ember (mint „biopszichoszociális” lény) és nyelv speciális, egymást feltételező, soktényezős kapcsolatrendszeréből fakad: a választások minőségét egyszerre alakítják biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezők (I. Kiss 2008, 258–259.).

3. A nyelviváltozás-vizsgálatok

A nyelvi variabilitást a területiség felől szemlélve néhány évtizede a regionális nyelvváltozatok körében tapasztalhatók a legnagyobb mértékű, emberek széles tömegét érintő, gyökeres nyelvi, illetve nyelvhasználati változások. A nyelvföldrajzi és a lexikológiai-lexikográfiai szempontú kutatások mellett a dialektológiának kiemelt jelentőségű vizsgálati területe a változásvizsgálat (ez kivüláglik a nyugat-európai kongresszusok, hazai szimpozionok, élőnyelvi tanácskozások témaválasztásából is). Javarást nemzetközi példákra támaszkodva, de hazai vizsgálatokat is ismertetve, áttekintem a változásvizsgálatok típusait, majd röviden összegzem azt a magyar elméleti-módszertani keretet, amely a nemzetközi hagyományok révén kellő indíttatást adott a hazai változásvizsgálatok felívelésének. Minthogy a nyelvi változatosság kutatásának tárháza rendkívül bőséges, ezért áttekintésem pusztán azon, ezredforduló környéki eredmények rövid bemutatására vállalkozik, amelyekben a magyar (szocio)dialektológia napjainkra jellemző sokrétűsége, illetve a tér, idő és társadalom hálózatos rendszere mindinkább felszínre bukkan.

3.1. A változásvizsgálatok típusai

A nyelvtudományban hosszmetzeti (longitudinális) és keresztmetzeti vizsgálatokat különböztetünk meg. Hagyományos értelemben véve a nyelvi változás vizsgálata az egymástól eltérő (tehát valós) időpontokban rögzített adatok egybevetését jelenti, azonban Labov tudományos munkássága nyomán e megközelítés kiegészült a látszólagos időben megfigyelhető változás lehetőségével (többek között l. Weinreich–Labov–Herzog 1968, Labov 1972, 275., Labov 1994, 43–72., Trudgill 1992/1997, 22–88., Kiss 2001a, 243–245., Kiss 2006a, Kontra 2012, Bodó 2007, 37., Bodó 2012, 9–16.).

A látszólagosidő-vizsgálat – amely egy adott időpillanatban vállalkozik a folyamatban lévő változások feltérképezésére – arra a feltevésre épít, hogy a különböző generációk nyelvhasználati közti eltérések egy adott közösség nyelvjárásában a folyamatban lévő nyelvi változások aspektusai. Vagyis a különbségek az eltérő életkorú beszélők nyelvhasználatában érhetőek tetten, s ezek az eltérések lényegileg azonosíthatók a valós időben zajló változási folyamatokkal (az életkor és a látszólagos idő összefüggéseiről l. Labov 1972, 24., Sankoff 2006). Ezzel a hipotetikus elméleti konstrukcióval áll szemben a valósidő-vizsgálat, amely a történet valós idejében és folyamatában igyekszik megragadni a nyelvi változást, sőt annak dinamikáját is egyúttal, mégpedig úgy, hogy a kutató több, egymástól eltérő időpontban visszatér a terepre és módszeresen felméri a változás mértékét, majd összeveti az így nyert adatokat (Kiss 2006a, 133.). Ennek folytán „a valósidő-vizsgálat egyazon közösség múltbeli és mindenkori állapotának az egybevetésén alapul [...], múlt és jelen között teremt kapcsolatot [...], a látszólagosidő-vizsgálat ugyanazon közösség életkori csoportok szerinti szinkrón különbségeit hasonlítja össze [...], jelen és jövő között teremt kapcsolatot” (Nahkola–Saani-lahti 2004, 75., illetve Kiss 2006a, 138.). Mindazonáltal a látszólagosidő-vizsgálat kiindulópontja és viszonyítási alapja lehet egy, a későbbiekben megvalósítandó valósidő-vizsgálatnak (l. Péntek 2005, 352.). Lényeges felismerés ez, ti. a látszólagosidő-vizsgálatok által nyert adatoknak a valós időből származó adatokkal való összemérése révén győződhetünk meg empirikus úton arról, hogy a változások csupán az életkori változásokat jelzik, vagy tényleg a folyamatban lévő, közösségi szinten mérhető változásra mutatnak rá (l. Labov 1972, 275., Chambers–Trudgill 1980, 165., továbbá Kontra 2003, 61.).

Csupán a látszólagosidő-vizsgálat elvégzésével „nem lehet eldönteni, hogy generációs vagy életkori változásról van-e szó, azaz hogy a közösség beszéde változik-e az idő múlásával (generációs változás) vagy az egyének beszéde változik életkoruk előrehaladtával (életkori változás) avagy mindkét folyamat egyszerre zajlik (közösségi változás)” (Labov 1994, 63.). Vagyis a generációs változás lényege abban áll, hogy a közösség nyelvhasználati szintjén változás áll be, de az egyes beszélők nyelvhasználati relatíve állandó marad. Ezzel szemben az életkori változás során csak az egyének módosítják nyelvi viselkedésüket életük különböző szakaszaiban, s a közösség egészének nyelvhasználati nem változik. A közösségi változás során e két folyamat együttesen megy végbe (l. Labov 1994, 63., Trudgill 1992/1997, 22.).

	Egyén	Közösség
Állandóság	–	–
Generációs változás	–	+
Életkori változás	+	–
Közösségi változás	+	+

*A nyelvi változás típusai az egyén és a közösség nyelvi viselkedése alapján
(l. Labov 1994, 63.)*

A kizárólag az egyén szintjén jelentkező életkori változás többféle mintázatú lehet. A folyamatban lévő változásra irányuló kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy életkoruk előrehaladtával az idősebb korú beszélők úgy módosíthatják beszédjüket, hogy az jobban hasonlít a változás irányára. Ha pedig stabilak a szociolingvisztikai változók, ún. V-alakú mintázat rajzolódik ki: tehát a nyelvi közeg erőteljesebb ráhatása révén a középkorú emberek nyelvhasználata nagyobb mértékben közeledik a standard változatokhoz, mint a fiatalabbaké és idősebbeké (l. Milroy–Gordon 2003, 39., illetve Kontra 2012, 364.).

A látszólagosidő-vizsgálatok révén nyert adatok a valóságos időben kétféleképpen igazolhatók: a kutatás részleges vagy teljes megismétlésével. Szűkebb értelemben véve akkor beszélhetünk keresztmetszeti vizsgálatról, ha az újból elvégzett felmérés során több generációból származnak – azonos vagy eltérő személyektől felvett – adatok (Kontra 2003, 61.). Ha egyazon beszélők nyelvhasználatát vizsgálják meg egy bizonyos idő elteltével újból a valóságosidő-vizsgálat során, akkor panelvizsgálatról beszélünk; ha viszont összehasonlítható, de különböző személyekét, akkor trendvizsgálatra kerül sor (többek között l. Trudgill 1988; továbbá trend- és keresztmetszeti vizsgálatra l. például Labov 1963 kutatásának megismétlése Blake–Josey 2003, illetve Cedergren 1987 és Labov 1966/2006 követéses vizsgálata Mather 2012). Van egy harmadik fajtája is a valóságosidő-vizsgálatoknak, ez az ún. „közösségi változás-vizsgálat.” Ennek keretében a nyelvi adatokat kutatópontokhoz kötik, s nem életkori csoportokhoz vagy konkrét adatközlőkhöz. Ennélfogva a közösség szintjén megmutatkozó nyelvi változások azonosítására alkalmasak, de sem trend-, sem panelvizsgálat alapjául nem tudnak szolgálni (l. Bodó 2011, 38.). E különféle változásvizsgálat-típusok természetszerűleg eltérő következtetések levonását teszik lehetővé az egyéni, a csoport- és a közösségi változásokra vonatkozólag (l. Labov 2001, 33–34.). Megjegyzendő, hogy e hármas tagolás egybevág a Labov korai, nyelvváltozás-típusokra vonatkozó felosztásával: a stabilitás állapotával nem számolva a nyelv vizsgálatának három potenciális egysége alapján életkori (egyén), generációs (csoport), és közösségi (közösség) változást különböztet meg (Labov 1994, 83.).

Egyértelműen panelvizsgálattal valósítható meg a látszólagos időben észlelt eltérések egyéni szintű igazolása (továbbá az egyéni nyelvhasználat életkori változásainak vagy állandóságának feltárása); a csoportok nyelvében beálló változás megragadására pedig a trendvizsgálat alkalmas. Az ezekből nyert empirikus tények valamelyest alkalmasak arra, hogy a közösség egy részének vagy egészének nyelvhasználatára vonatkozóan következtetéseket

vonjunk le, azonban ez visszafelé nem áll fenn: vagyis a közösségi változásvizsgálatok eredménye csak a közösség szintjén teszi lehetővé a nyelvi változás megragadását (l. Labov 2001, 33–34.). Egyre gyakoribbak az olyan kutatások, amelyek panel- és trend-, vagy panel- és keresztmetszeti vizsgálatok is egyben, ugyanis a panelvizsgálat – az egyébhez kötöttségéből fakadóan – kevesebbet árul el a folyamatban lévő nyelvi változásokról (többek között l. P. Lakatos–T. Károlyi 2009, Iglai 2009, Borbély–Vargha 2010; továbbá nemzetközi kitekintéssel többek között l. Nahkola–Saanihahti 2004, Sundgren 2009). S végül: a több generáció nyelvhasználatát is felmérő, ún. keresztmetszeti panelvizsgálatok alkalmazhatók a nyelvi változások legtöbb szinten megvalósítható elemzésére.

Adatgazdagságuk révén a nyelvatlaszok kiváló alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy a látszólagos idő-vizsgálatok eredményeit ne csak a későbbi, hanem a kutatásnál korábban rögzített adatokkal is összemérhessük (l. Labov 1963). A magyar nyelvtudományban is nagy hagyománya van a nyelvatlaszok változásvizsgálatban való felhasználásának. Minthogy azonban ezek az adattárak a területiség szempontját helyezik előtérbe, (jelenlegi megjelenési formájukban) csak közösségi változásvizsgálathoz szolgáltathatnak alapot (l. Bodó 2011, 38.). Az MNyA. kutatói elkötelezettek voltak abban a kérdésben, hogy az egyes kutatópontokon a falu nyelvjárási átlagát keresik¹ (l. Lőrincze 1975, 176–177.). Azonban „a falu nyelvjárási átlaga olyan absztrakció, amely [...] éppen azokat a nyelvhasználati ingadozásokat nem rögzíti a közösség szociológiai (életkori, nemi, társadalmi státus szerinti stb.) rétegzettségéhez kapcsolódóan, amelyek [...] megjelenítik [...] a nyelv inherens heterogenitásától elválaszthatatlan változásokat” (Bodó 2007, 38., mindamelllett az elvnek az 1950-es évekbeli érvénye melletti érvelését l. Hegedűs 2005, 9–11.). Tehát míg az MNyA. az adatokat adatközlőkhöz nem, pusztán kutatópontokhoz (beszélőközösségekhez) kötötte, gyűjtési útmutatójában az ÚMNyA. már kifejti, hogy módszertani szempontból alapot biztosít egy, a későbbiekben megvalósítható keresztmetszeti változásvizsgálathoz (l. az ÚMNyA. honlapját: <http://umnya.elte.hu/>).

A nemzetközi és hazai tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelvatlaszokat alapul vevő vizsgálatok mellett a megismételt keresztmetszeti vizsgálatokra is érvényes, hogy számos nehézség merül fel a követéses módszer alkalmazása kapcsán. Az egyik kérdés: mennyi időnek kell eltelnie ahhoz, hogy észlelhető, megragadható legyen a változás. A napjainkban bekövetkező gyors változások igazolják azt a felvetést, hogy viszonylag rövid időn belül időszerűvé válik a követéses vizsgálat: „Maga a *valóság változott* akkorát, hogy mást vizsgálá-

1 Az MNyA.-kutatások módszertanához (a tudománytörténeti hitelesség kedvéért) fontos hozzátenni – s erre Bodó (2007, 38.) is utal –, hogy az adatok szintetizálása csak a térképezés során valósult meg: így jóllehet a térképlapok csak a közösségi szintű beazonosíthatóságot teszik lehetővé, de a kérdőfüzetek megbízható alapot adnak az egyes adatok esetében a nem és életkor megállapítására. Az MNyA.-adattárat ezen többletadatokkal kiegészítve elvileg alkalmassá lehetne tenni arra, hogy kiindulópontja legyen egy trendvizsgálatnak. Panelvizsgálatra az időbeli távolság miatt szinte nem nyílt lehetőség, bár egy-egy kivételes eset felmerülhet adott kutatóponthoz kötötten: Csikány Andrea (2007, 179–180.) számolt be arról, hogy hatvan év távlatából olyan adatközlőktől kérdezte ki a nagyatlász kérdőívét, akik az MNyA. terepmunkája során is adatközlőként működtek közre:

lunk ma, mint tegnap” (Deme 1998, 331., kurziválás az eredetiben, továbbá l. még Hegedűs 2005, 91., Bokor 2007, 48., Kiss 2006a, 131., Sebestyén 1981, 137.). A másik: törekedni kell a megelőző vizsgálat elméleti-módszertani megfontolásainak minél pontosabb követésére, az azonosság lehetőségének megteremtésére. Nem könnyű megvalósítani ezt, többek között azért, mert az újbóli vizsgálatnak jószerivel nemcsak az adatközlői mások, hanem a terepmunkát is más gyűjtő(k) végzi(k), éppen ezért kiválasztásuk figyelmet követel (a módszertani kontinuitás megvalósíthatatlanságából adódó nehézségek kapcsán: Labov 1963 kutatásának megismétlésére l. Mather 2012). Nem is beszélve a két- és kettősnyelvűségi kutatásokról; ezeknél továbbá külön figyelni kell a terepmunkás(ok) nyelvi alkalmazkodását. Jó példa erre az MCsNyA.-án alapuló követéses vizsgálat: az adatokat magyar–román kétnyelvű erdélyi terepmunkások gyűjtötték fel (l. Bodó 2011, illetve Bodó–Vargha 2016), de az ÚMNyA. terepmunkásainak kiválasztásánál is figyeltek arra, hogy annak a régióknak nyelvjárását beszéljék, amelyben a gyűjtést végzik (l. az ÚMNyA. honlapját: <http://umnya.elte.hu/>). Az adatgyűjtés feltételrendszerének ez fontos eleme. Bell ezt nevezte „hallgatóságra-tervezés”-nek, amely Giles beszéd- és kommunikációs alkalmazkodás-elméletén alapul (többek között l. Bell 1984, 167., Milroy–Gordon 2003, 84–87., Giles imént említett elméletének továbbfejlesztésére l. Bartha 1999). Bodó (2012) esettanulmányában azt a dilemmát elemzi – s kínál megoldási javaslatot a problémára –, milyen kompromisszumos lehetőség kínálkozik a kutatónak abban az esetben, ha egyfelől a kutatás elméleti kerete jelentősen eltér a korábbiétól, másfelől az összehasonlíthatóság érdekében a követéses vizsgálatok logikája megköveteli a két eltérő időpontban végzett kutatás elvi-módszertani azonosságát.

A látszólagos és valós idő-vizsgálatok egymáshoz való viszonya számos összetett elméleti, empirikus, módszertani kérdések sorát veti fel a mai nyelvtudományban: az elmúlt két évtizedben számos olyan szakmunka is napvilágot látott, amely több szempontból is kritikával illeti a látszólagos idő-hipotézist: mégpedig annak a nyelvi stabilitásra támaszkodó elméleti alapvetését és a kiindulópontjának tekintett „életkor” és „generáció” fogalmak előre megszabott, statikus labovi felfogását (ehhez l. Labov 1966/2006, 201.).

A látszólagos idő fogalmának megalkotásakor Labov a folyamatban lévő nyelvi változások megfigyeléséhez több feltételt is megfogalmazott. Az egyik: az egyének (vagy adott életkori csoportok, ehhez l. Chambers 1995, 194.) stabilizálják nyelvi repertoárjukat egy bizonyos életkor után, s ebből következőleg nyelvi viselkedésük számottevően nem módosul életük további szakaszában. A másik, hogy „az idősebb beszélők legyenek elszigetelve a fiatalabb beszélők által használt nyelv hatásaitól” (Labov 1966/2006, 201.). Ezeknek problematikus voltát több ízben is vitatták a nemzetközi szakirodalomban (többek között l. Boberg 2004, Sankoff 2005, 2006, Wagner 2012). A hazai szakirodalomban Bodó Csanád (2012) külön esettanulmányban foglalkozik e kérdéskörrel: a nyelvi változásnak és állandóságnak látszólagos időben való megragadását, s evvel együtt a nyelvhasználati stabilitás kérdését, továbbá a labovi hipotézisnek valós idejű igazolhatóságát egyaránt tárgyalja felsőöri követéses vizsgálatában. A nemzetközi és hazai szakirodalomra támaszkodva részint rávilágít arra, hogy – módszertani szempontból – a változásvizsgálatok mely típusai nem alkalmasak a

hipotézis igazolására; részint arra is, hogy többségében nem igazolták az egyéni nyelvhasználat stabilitásának gondolatát a látszólagosidő-konstrukció empirikus ellenőrzésére irányuló, módszertanilag alkalmas vizsgálatok. (Néhány kiragadott szakirodalmi példa: az instabilitás megragadásának a fiatal felnőtté válással együtt járó normakövetésére, továbbá a fiatalabb egyéneknek a helyi idősek nyelvhasználatától való elkülönülési szándékának növekedésére l. Cedergren 1987; Kiss 1998, 268., Vargha 2011; a nyugdíjba vonulás miatti kirekesztődésre l. P. Lakatos–T. Károlyi 2009, 63.; továbbá a nyelvsajátítás folyamatában a beszélők nyelvi repertoárjában az egyes nyelvi formáknak kategorikus vagy variábilis formában való rögzülésével való esetleges összefüggésére l. Nahkola–Saanilahti 2004.)

A változásvizsgálatokkal foglalkozó nyelvészek körében felmerül az a kérdés is, összeegyeztethető-e – illetve, ha igen, milyen formában egyeztethető össze – a látszólagosidő-konstrukció az egyes adatközlők nyelvének időbeli módosulását mutató adataival. Boberg (2004) hipotetikusán kései adaptációnak tartja a nyelvi változásnak azt a – labovi felosztásba nem sorolható – típusát, amely szerint az idősebb beszélők egy idő után hozzáigazítják nyelvüket a környezetükben zajló változásokhoz. Ennek folyományaként Sankoff és Blondeau kutatásai révén több ízben (1971, 1984, 1995) sor került eltérő korosztályokban panel- és trendvizsgálatokra (ezekre l. Sankoff 2005, 2006; Sankoff–Blondeau 2007), majd kiegészült a labovi tipológia az élethosszig tartó változás típusával. Sankoff eredményei megerősítik az egyéni nyelvhasználat változékonyságát, továbbá – Trudgill (1988) longitudinális vizsgálati eredményeire hasonlóan – arra a következtetésre jut, hogy valójában szokványos jelenség az életkori változás és a valósidő-változás együttese, illetve hogy az életkori változás sosem áll meg önmagában: az életkori változás szerepétől függetlenül szinte biztos, hogy közösségi érvényű nyelvi változást jeleznek a nyelvközösség nyelvhasználatában megmutató, emelkedő életkori mintázatok (Sankoff 2006, 113.). Bodó következtetése szerint többek között azért sem igazolható valósidő-vizsgálattal a látszólagosidő-konstrukció, „mivel a két eltérő időpontban végzett empirikus vizsgálat között éppen azoknak a tényezőknek a fontosságát kellene feltételeznünk, amelyeket már a látszólagos időben sem tekintettünk homogénnek” (Bodó 2012, 30.).

Szintén ő veti fel a látszólagosidő-hipotézis alapegységének tételezett „életkor” és „generáció” fogalmak problematikusságát. Meglátása szerint abból kell kiindulni, hogy nem az életkor hatása mutatkozik meg abban, ha a nyelvhasználat innovatív vagy konzervatív jegyeket mutat, sokkal inkább a beszélők társas érintkezésének nyelvi és nem nyelvi gyakorlataiból adódnak azok a viselkedésminták, amelyeket életkori jellemzőkkel társítunk. Alapul véve a biológiai nem, illetve a társadalmi nem elkülönítését szükséges lenne újraértelmezni az „életkori csoport” fogalmát, ugyanis ennek megtétele nélkül a vizsgálatok során olyan beszélőkből álló kronológiai csoportokat vélünk tévesen egységesnek, amelyek a társadalmi életkor szempontjából egyáltalán nem bizonyulnak annak (l. Bodó 2012, 28–29., illetve l. még korábban Eckert 1997). Végül ugyancsak Bodó (2012, 5–6., 26–31.) érvel amellett, hogy viszonylagosnak tekintendő a látszólagos idő valósága, továbbá az „életkor” és „generáció” labovi értelemben használt kategóriái helyett szükséges lenne a valóságos időben zajló változások reflexívebbé tétele.

3.2. Változásvizsgálatok a magyar (szocio)dialektológiában

Az elmúlt időszakban több olyan tanulmány is született, amely a hazai szinkrón és longitudinális változásvizsgálatokat foglalja össze (többek között l. Kiss 1991, 2006). Jóllehet Kontra Miklós (2003, 33.) meglátása szerint „a magyar szakirodalomban kevés valósíidő-vizsgálatról olvashatunk” – példaként említve Végh József (1990) és Borbély Anna (2001) követéses vizsgálatát –, azonban biztatóan tekint az akkori jelenben tapasztalható, ez irányú kutatások fellendülési folyamatára Kiss Jenő (2006a, 33.), aki ezt írja: „a longitudinális vizsgálatoknak a száma a hazai szociolingvisztikában is növekszik.” A moldvai követéses vizsgálat eredményeit összegző tanulmány bevezetőjében Bodó Csanád (2007, 37.) még bizakodóbban úgy véli, hogy számos látszólagosíidő-vizsgálatot végeztek a szociolingvisztikai irányzat előretérésétől kezdődően, és ezeknek valóságosíidő-vizsgálattal való kiegészítésére többek is vállalkoztak az utóbbi időszakban. Mindamellett szükségesnek tartja elkülöníteni az ún. „városi” szociolingvisztikai, illetve a nyelvjárásokhoz kapcsolódó, ún. geolingvisztikai-szociolingvisztikai szempontú kutatásokat, minthogy ezek különböző mértékben juttatják érvényre a területiség szempontjait.

A tervezett szinkrón változásvizsgálatok hazai története hozzávetőlegesen az elmúlt század második felében vette kezdetét – jóllehet idehaza már az 1900-as évek eleji monográfiákban találunk egy-egy nyelvjárás szinkrón állapotváltozására vonatkozó megfigyelést, illetve nyomokban már Csúry munkássága során megmutatkozott kutatási feladatként a köznyelv és népnyelv kölcsönhatásának vizsgálata (bővebben l. Sebestyén 1990). A szinkrón változásvizsgálatokat összegző tanulmányában Kiss Jenő (1991) megállapítja, hogy a negyvenes évek elején a nyelvészek még kételkedően vélekedtek a szinkroniában érzékelhető változások megragadásáról. Végh József írta 1941-ben: „a nép nyelve észrevétlenül, lassan változik.” Majd egy bő évtizeddel később, 1953-ban ugyanő így nyilatkozott: „(a) nyelvjárások nivellálódása és a köznyelv egyre erőteljesebb térhódítása előtérbe hozzák a nyelvi jelenségek dinamikus szemléletének kérdését.” Bárczi Géza rá egy évre, 1954-ben már arra hívta fel a figyelmet, hogy a szinkrón változásvizsgálatok halaszthatatlan jelentőséggel bírnak (bővebben l. Kiss 1991, 371–373., továbbá a fenti idézetek is e tanulmányból származnak). A nyelvjárások szinkrón változásvizsgálatának jelentősége és lehetősége a külföldi kutatók (Frings, Mitzka, Weisgerber, továbbá Labov, Herzog és Weinreich) munkássága révén vált egyre közzismertebbé, mindamellett a MNyA. kutatói is egyre jobban hangsúlyozták a nyelven kívüli tényezők jelentőségét, amelyek egyértelműen változást indukálnak a nyelvjárások helyzetében, használatában és állapotában. Majd a nyelvjárások rendkívül gyors változásának felismerése gyorsan szükségessé tette a területiség szempontját a társadalmiság szempontjával kiegészíteni, vagyis ráirányítani a figyelmet a dialektológia kettős feladatára (legkorábban l. Kiss 1973, 1999, Balogh 1978, továbbá Deme 1997). Az I. dialektológiai szimpozionon (1981) már tervszerűen jelent meg, hogy a nyelvjárások állapot- és változásvizsgálata szinte már nem is nélkülözheti a szociológiai szempontú megközelítést (l. Benkő 1982, 16.). A hatvanas-

hetvenes években az angolszász mintájú regionális köznyelvi kutatásoknak, jelesen a városi nyelvhasználat vizsgálatának a magyar dialektológiában való felívelése mellett (többek között I. G. Varga 1968, 1979) megfigyelhető, hogy valamelyest háttérbe szorult a falusi nyelvjárási beszélők kettősnyelvűvé válásának kutatása. Fontos megemlíteni azonban, hogy ez idő tájt főként a német nyelvföldrajzi-nyelvjárástani hagyományok hatottak a magyar dialektológiára. Kiss Jenő (1999, 418–425.) kiemeli, hogy a kilencvenes években Löffler többdimenziós dialektológiáról értekezik. Ugyanebben az időszakban a nyugati szakirodalomra alapozva – G. Bellman és H. J. Dingeldein munkássága nyomán – a kétdimenziós, továbbá a polisztritikus dialektológia jelentőségét hangsúlyozza Kiss (1999). A „társadalmiság a területiségben” kutatási irányvonalat kiegészítve Juhász Dezső a dialektológia hármas feladatáról, vagy a „területi nyelvváltozatok rendszerének komplex vizsgálatá”-ról beszél. Meglátása szerint a tér, idő és társadalom hármas koordinátarendszerében még pontosabban valósítható meg a dialektusok összetett, rendszerszerű vizsgálata (I. Juhász 2002a, 2002b, 2009).

Ahogy az korábban – Bodó (2007) tanulmányára hivatkozva – említettem, a hazai szinkrón és longitudinális vizsgálatok rendkívüli mértékben különböznek kutatási módszereik, földrajzi kiterjedtségük és célcsoportjuk szempontjából. Egy részüknek országos szinten (pl. ÚMNYA.) vagy egy-egy régióon belül több kutatópont adataira is kiterjed figyelmük (többek között I. Végh 1990, Hegedűs 2005, Ferenczi 2021), más részük inkább egy-egy település tüzetesebb vizsgálatára („mélyfúrás”-ára) helyezik a hangsúlyt (többek között I. Kiss 1990, Borbély 2011, Kontra 2012). A Kárpát-medencei magyarság állami széttagoltsága a variációkutatás szempontjából tovább differenciálja s nehezíti az egyébként is bonyolult nyelvi képet. Helyzetét tekintve a magyar beszélőközösség Trianon óta anyaországi, őshonos kisebbségi és diaszpórában élő (emigráns) csoportokra tagolódik. Minthogy e csoportok anyanyelv-, illetőleg anyanyelvjárás-használat szempontjából számos ponton különböznek (nyelvi jogi környezet, lehetőség, gyakoriság stb.), éppen ezért eltérők a veszélyek: emiatt hatnak eltérő módon a világméretű gazdasági-társadalmi-politikai változások, emiatt adódnak divergens tendenciák a nyelvhasználatban, s ebből következőleg megoldásukra, kezelésükre eltérő nyelvpolitikai-nyelvstratégiai megfontolások szükségeltetnek (többek között I. Tolcsvai Nagy 2017, Bódi–Ferenczi–Pál 2019, Eőry 2021). Ennélfogva a magyar nyelv egyszerre nyolc országban változik, s e változási folyamatokat minden régióban az adott állam nyelve befolyásolja. Elgondolkodtató Péntek János (1997, 41.) megállapítása: „[a] nyelvjárások szélei felé haladva a nyelvjárások egyre archaikusabbak, a kilométerek éveket, évtizedeket jelenthetnek visszafelé a nyelv múltjába” (a magyar nyelv „többközpontúságáról”, „szétfejlődéséről”, „különfejlődéséről” szóló vitáról, illetve a Termini Kutatóhálózat határtalanítási törekvéseiről többek között I. Lanstyák 1995, Kontra–Saly 1998, H. Tóth 2016, 130–131., Szilágyi N. 2008, 106., e kérdéskörnek a dialektológia szempontjából való megközelítésére I. Vörös 2020, 309–312.).

E sajátos nyelvpolitikai helyzetből következik, hogy a hazai nyelvjárási változásvizsgálatok fókuszálhatnak önállóan az anyaországi magyarok vagy őshonos kisebbségi nyelvhazánál (többek között I. Tóth 2010, Menyhárt–Presinszky 2010), vagy figyelmük egyszerre mindkettőre is kiterjedhet, s ez jól mutathatja így az államhatár két oldalán Trianon

óta bekövetkezett nyelvi változások jellegét (többek között I. P. Lakatos 2012, P. Lakatos–T. Károlyi–Iglai 2012, továbbá a nyelviváltozás-vizsgálatban kiemelten a területiség szempontjának érvényre juttatására I. Bodó 2011, Iglai 2017).

A hazai változásvizsgálatok sorában – az imént tárgyaltak tükrében – egy sajátos helyzetű követéses vizsgálatról is szót kell keríteni. A rendszerváltozás korának nyelvhasználatát leíró MNSZV (Kontra 2003) jóllehet főként szociolingvisztikai megközelítésűnek nevezhető, de dialektológiai kérdéseket is érint. Azonban ez az első, 1988-as nyelvi adatfelvételnek a területiség szempontjából szűkebbre csökkent megisméltése: a kutatás – BUSZI néven – 2005-ben a budapesti nyelvhasználat feltérképezésére vállalkozott (I. Kontra 2012). ■

Hivatkozott irodalom

- Balogh 1978.** Balogh Lajos: Nyelvjáráskutatás és szociolingvisztika. *Magyar Nyelv*, 74. (1978) 44–55.
- Bartha 1999.** Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Beszélők és közösségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Becker 1982.** Becker, Donald A.: Der Dialekt von Barr (Elsaß). Eine Pilotstudie im Rahmen der generativen Dialektologie. In Wolfgang Putschke – Ulrich Knoop – Werner Besch (Hrsg.): *Dialektologie*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 1982. 361–374.
- Bell 1984.** Bell, Allan: Language style as audience design. *Language in Society*, 13. (1984) 145–204.
- Benkő 1982.** Benkő Loránd: A nyelvjárási monográfiák. In Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.): *Dialektológiai Szimpozion*. VEAB, Veszprém, 1982. 9–27.
- Benkő 1988.** Benkő Loránd: Irodalmi nyelv – köznyelv. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Benkő 1990.** Benkő Loránd: Az élő nyelv területisége és szociolingvisztikája. Vitaindító előadás a II. dialektológiai szimpozionon. In Szabó Géza (szerk.): *II. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, 1987. augusztus 24–26. VEAB, Veszprém, 1990. 10–14.
- Blake–Josey 2003.** Blake, Renee – Meredith, Josey: The /ay/ diphtong in a Martha’s Vineyard community: What can we say 40 years after Labov? *Language in Society*, 32. (2003) 451–485.
- Boberg 2004.** Boberg, Charles: Real and Apparent Time in Language Change: Late Adoption of Changes in Montreal English. *American Speech*, 79. (2004) 250–269.
- Bódi–Ferenczi–Pál 2019.** Bódi Zoltán – Ferenczi Gábor – Pál Helén (szerk.): *A magyar nyelvjáráások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben*. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból. Magyarságtudató Intézet, Budapest, 2019.

- Bodó 2007.** Bodó Csanád: Követéses geolingvisztikai vizsgálatok Moldvában. In Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai szimpozion*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely, 2007. 37–47.
- Bodó 2011.** Bodó Csanád: A nyelvi változás vizsgálatának lehetőségei Moldvában. In Báráth M. János – Vargha Fruzsina Sára (szerk.): *Hangok-helyek*. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Budapest, 2011. 36–62.
- Bodó 2012.** Bodó Csanád: A látszólagos idő valósága. Esettanulmány a folyamatban lévő nyelvhasználati változások vizsgálatához. *Nyelvtudományi Értekezések*, 162. (2012) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bodó 2014.** Bodó Csanád: Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában. *Magyar Nyelv*, 110. (2014) 266–284.
- Bodó–Vargha 2016.** Bodó Csanád – Vargha Fruzsina Sára: Román kölcsönszói hatások A moldvai csángó nyelvjárás atlasza nyelvi hasonlósági viszonyaiban. In Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): *VI. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, 2015. szeptember 2–4. NYME Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék – UKF Közép-európai Tanulmányok Kara – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, Szombathely–Nyitra, 2016. 167–178.
- Bokor 2007.** Bokor József: Töprengés egy új nagyatlasz lexikai anyagán és gyűjtésmódján. In Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely, 2007. 48–52.
- Borbély 2001.** Borbély Anna: Egy tíz év után megismételt szociolingvisztikai kutatás módszerei és a terepmunka tapasztalatai. In Papp György (szerk.): *11. Élőnyelvi Konferencia. Tanulmányok* (különszám). Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve, Újvidék, 2001. 175–183.
- Borbély–Vargha 2010.** Borbély Anna – Vargha András: Az *l* variabilitása öt foglalkozási csoportban: Kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban. *Magyar Nyelv*, 106. (2010) 455–470.
- Britain–Cheshire 2003.** Britain, David – Cheshire, Jenny (eds.): *Social Dialectology*. In Honour of Peter Trudgill. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, 2003.
- Cedergren 1987.** Cedergren, Henrietta: The spread of language change. Verifying inferences of linguistic diffusion. In Peter H. Lowenberg (ed.): *Language Spread and Language Policy*. Issues, Implications, and Case Studies. Georgetown University Press, Washington DC, 1987. 45–60.
- Chambers 1995.** Chambers, J. K.: *Sociolinguistic Theory*. Linguistic Variation and Its Social Significance. Blackwell, Oxford, 1995.
- Chambers–Trudgill 1980/1998.** Chambers, J. K. – Trudgill, Peter: *Dialectology*. University Press, Cambridge, 1980/1998.
- Cseresnyési 2009.** Cseresnyési László: Még egyszer a kútról és a békáról. Gondolatok É. Kiss Katalin előadásának olvasása közben. *Magyar Nyelv*, 105. (2009) 401–411.

- Csíkány 2007.** Csíkány Andrea: Változások palóc nyelvjárásokban. In Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. MNyTK. 228., Budapest, 2007. 178–185.
- Deme 1997.** Deme László: A magyar dialektológia útja. In Büky László (szerk.): *Nyíri Antal kilencvenéves*. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 1997. 37–49.
- Deme 1998.** Deme László: Vissza- és előretekintés. In Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.): *III. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 1998. 324–332.
- É. Kiss–Hegedűs 2009.** É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2009.
- É. Kiss–Hegedűs 2012.** É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2012.
- É. Kiss–Hegedűs–Pintér 2015.** É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 3*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2015.
- É. Kiss–Hegedűs–Pintér 2018.** É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla: *Nyelvelmélet és dialektológia 4*. A Károli-biblia nyelve. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest–Piliscsaba, 2018.
- Eckert 1997.** Eckert, Penelope: Age as a sociolinguistic variable. In Coulmas, Florian (ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell, Oxford–Malden, 1997. 151–167.
- Eőry 2021.** Eőry Vilma: A Kárpát-medencei országok magyar kisebbséget érintő nyelvpolitikája. In Ferenczi Gábor – Nagy Dóra (szerk.): *Nyelvpolitika és nyelvstratégia Európában I*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021.
- Ferenczi 2021.** Ferenczi Gábor: A Kemenesalja és vidéke nyelvföldrajzi vizsgálata: Alapvetések. In Pomozi Péter – Rási Szilvia – Tóth Zsolt (szerk.): *Magyar nyelvjárások napja 2020*. Örökség és jövőkép. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. 11–46.
- G. Varga 1968.** G. Varga Gyöngyi: *Alakváltozatok a budapesti köznyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
- G. Varga 1979.** G. Varga Gyöngyi: A regionális köznyelvek kutatásáról. In Imre Samu (szerk.): *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. Nyelvtudományi Értekezések*, 100. (1979) 7–31.
- Goossens 1969.** Goossens, Jan: *Strukturelle Sprachgeographie. Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1969.
- H. Tóth 2016.** H. Tóth Tibor: Nyelv, norma – nyelvstratégia. In Duray Miklós et al. (szerk.): *Együttgondolkodás nemzetstratégiáról és nemzetpolitikáról*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest, 2016. 126–132.
- Hegedűs 2005.** Hegedűs Attila: *A változó nyelvjárás*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2005.

- Hegedűs 2008.** Hegedűs Andrea: *Nyelvföldrajzi vizsgálatok a romániai magyar nyelvterületen az egyesített atlaszok felhasználásával*. PhD-értekezés. ELTE BTK, Budapest, 2008.
- Iglai 2009.** Iglai Edit: Valóságosidő-vizsgálatok a hármashatár mentén (kárpataljai és romániai kutatópontokon). Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest, 2009.
- Iglai 2012.** Iglai Edit: Kísérlet a kognitív megközelítés nyelvjárási lexicológiában való alkalmazására. In P. Lakatos Ilona (szerk.): *Változó nyelvhasználat a hármashatár mentén*. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 107–120.
- Iglai 2014.** Iglai Edit: Cognitive Linguistics and dialectology. An attempt to apply the cognitive approach in the lexicology of regional dialects. *Studia Linguistica Hungarica*, 29. (2014) 69–94.
- Iglai 2017.** Iglai Edit: *Nyelvjárásközi egybevető vizsgálat* A magyar nyelvjárások atlasza és az Új magyar nyelvjárások atlasza *alapján*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2017.
- Imre 1979.** Imre Samu (szerk.): Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből. *Nyelvtudományi Értekezések*, 100. (1979) 7–31.
- Juhász 2002a.** Juhász Dezső: A dialektológia hármashatár feladata és a nyelvföldrajz. In Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai szimpozium*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, 2002. 149–153.
- Juhász 2002b.** Juhász Dezső: Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika: tudományszemléleti kérdések. In Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.). Debreceni Egyetem – Jyväskyläi Egyetem, Debrecen–Jyväskylä, 2002. 165–172.
- Juhász 2009.** Juhász Dezső: Nyelvi és nyelvváltozati rendszerek, részrendszerek és mikrorendszerek a térbeliség dimenziójában. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2009. 151–160.
- Kiefer 2000.** Kiefer Ferenc: A morfológia. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Alaktan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Kiss 1972.** Kiss Jenő: A strukturális nyelvföldrajzról. *Magyar Nyelv*, 68. (1972) 345–354.
- Kiss 1973.** Kiss Jenő: A nyelvjárások változásáról és az anyanyelvjárási gyűjtésről. *Magyar Nyelvőr*, 97. (1973) 217–228.
- Kiss 1990.** Kiss Jenő: A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között. *MNyTK*. 190. (1990) Budapest.
- Kiss 1991.** Kiss Jenő: Változásvizsgálatok a magyar dialektológiában. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 371–381.
- Kiss 1998.** Kiss Jenő: Helyes és helytelen. *Magyar Nyelv*, 94. (1998) 257–269.

- Kiss 1999.** Kiss Jenő: A dialektológia kettős feladata és a nyelvföldrajz. *Magyar Nyelv*, 95. (1999) 418–425.
- Kiss 2001a.** Kiss Jenő: A regionális nyelvhasználati és nyelvi változások. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar Dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 243–256.
- Kiss 2001b.** Kiss Jenő: A nyelvi változatosság és a nyelvváltozatok. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar Dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 25–30.
- Kiss 2001c.** Kiss Jenő: A regionális köznyelviség. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar Dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 234–242.
- Kiss 2002.** Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002².
- Kiss 2005.** Kiss Jenő: A nyelvi változás. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 23–66.
- Kiss 2006a.** Kiss Jenő: Egy új magyar nemzeti nyelvatlasz szükségessé voltáról. *Magyar Nyelv*, 102. (2006) 129–142.
- Kiss 2006b.** Kiss Jenő: Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 517–548.
- Kiss 2008.** Kiss Jenő: A nyelvi változás – kutatói dilemmák. *Magyar Nyelv*, 104. (2008) 257–274.
- Kiss 2009.** Kiss Jenő: Elméleti deficit a dialektológiában? In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2009. 15–28.
- Kontra 2003.** Kontra Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Kontra 2012.** Kontra Miklós: Mai magyar nyelvi változások (látszólagos- és valóságosidővizsgálatok). *Nyelvtudományi Közlemények*, 108. (2012) 357–380.
- Kontra–Saly 1998.** Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Kristiansen–Dirven 2008.** Kristiansen, Gitte – Dirven, René (eds.): *Cognitive sociolinguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 2008.
- Labov 1963.** Labov, William: The social motivation of a sound change. *Word*, 19. (1963) 273–309.
- Labov 1966/2006.** Labov, William: *The social stratification of /r/ in New York City*. Cambridge University Press, Cambridge, 1966¹, 2006².
- Labov 1972.** Labov, William: *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania, Philadelphia, 1972.
- Labov 1994.** Labov, William: *Principles of Linguistic Change: Internal Factors*. Blackwell, Malden–Oxford, 1994.
- Labov 2001.** Labov, William: *Principles of Linguistic Change: Social Factors*. Blackwell, Malden–Oxford, 2001.
- Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008.** Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008.

- Langacker 1987.** Langacker, Ronald: *Foundations of Cognitive Grammar*. Volume I. Theoretical prerequisites. Stanford University Press, Stanford (California), 1987.
- Lanstyák 1995.** Lanstyák István: A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*, 10. (1995) 1170–1185.
- Lanstyák 2014.** Lanstyák István: *A nyelvi standardizáció és a gonosz (álnok?) problémák*. Plenáris előadás. Elhangzott a 18. Élőnyelvi Konferencián 2014. szeptember 19-én, Nyitrán.
- Lanstyák 2016.** Lanstyák István: Standardizálás. In Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból. 1. kötet. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2016. 13–31.
- Lőrincze 1975.** Lőrincze Lajos: Az anyaggyűjtés módszere. In Deme László – Imre Samu (szerk.): *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 167–203.
- Mather 2012.** Mather, Patric-André: The social stratification of /r/ in New York City. Labov's Department store study revisited. *Journal of English Linguistics*, (2012) 1–19.
- MCsNyA.** Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila (szerk.): *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza. I–II*. MNyTK, 193. (1991) Budapest.
- Menyhárt–Presinszky 2010.** Menyhárt József – Presinszky Károly: Apjánok a fajtájo... Két nyelvjárási jelenség a Csallóközből. In Vančo Ildikó – Kozmács István (szerk.): *Közös jövőnk a nyelv II*. Nyelvtudomány és pedagógia. A nyitrai magyar pedagógusképzés 50 éves évfordulója tiszteletére tartott nemzetközi konferencia előadásai. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2010. 47–52.
- Milroy–Gordon 2003.** Milroy, Lesley – Gordon, Matthew: *Sociolinguistics*. Method and Interpretation. Blackwell Publishing, Oxford, 2003.
- MNyA.** Deme László – Imre Samu (szerk.): *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- Nahkola–Saanihahti 2004.** Nahkola, Kari – Saanihahti, Marja: Mapping language changes in real time. A panel study on Finnish. *Language Variation and Change*, 16. (2004) 75–92.
- P. Lakatos 2012.** P. Lakatos Ilona (szerk.): *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén*. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- P. Lakatos–T. Károlyi 2009.** P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit: Nyelvhasználati változás – attitűdváltozás (panelvizsgálat az északkeleti nyelvjárási régióban). In Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Könyvkiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, 2009. 53–63.
- P. Lakatos–T. Károlyi 2012.** P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit: A viszonyítás problémája. In P. Lakatos Ilona (szerk.): *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén*. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 25–27.

- P. Lakatos–T. Károlyi–Iglai 2012.** P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit – Iglai Edit: Összegzés. In P. Lakatos Ilona (szerk.): *Változó nyelvhasználat a hármás határ mentén*. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 121–124.
- Péntek 1997.** Péntek János: Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 41. (1997) 37–41.
- Péntek 2005.** Péntek János: Kontra Miklós szerk. Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon. *Magyar Nyelv*, 101. (2005) 352–357.
- Péter 2006.** Péter Mihály: Szinkronia és diakronia a prágai iskola felfogásában. *Magyar Nyelv*, 10. (2006) 400–407.
- Presinszky 2010.** Presinszky Károly: Magánhangzóhiány és kontaktushatás a nagyhindi nyelvjárásban. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 2010. 185–196.
- Sándor 1999.** Sándor Klára: Szociolingvisztikai alapismeretek. In Galgóczi László (szerk.): *Nyelvtan, nyelvhasználat, kommunikáció*. Tanulmányok. JGYF Kiadó, Szeged, 1999. 145–156.
- Sankoff 2005.** Sankoff, Gillian: Cross-sectional and longitudinal studies in sociolinguistics. In Ammon, Ulrich et al. (eds.): *Sociolinguistics: an international handbook of the science of language and society*. 2nd completely revised and extended edition. Volume 2. Mouton de Gruyter, Berlin, 2005. 1003–1013.
- Sankoff 2006.** Sankoff, Gillian: „Age: Apparent Time and Real Time.” In Keith Brow (ed.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier, Amsterdam–Oxford, 2006². 110–116.
- Sankoff–Blondeau 2007.** Sankoff, Gillian – Blondeau, Helene: Language change across the lifespan: /r/ in Montreal French. *Language*, 83. (2007) 560–588.
- Sebestyén 1981.** Sebestyén Árpád: Kiss Jenő: Mihályi tájszótár (Rábaköz). *Nyelvtudományi Értekezések*, 103. (1981) 137–140.
- Sebestyén 1990.** Sebestyén Árpád: A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népnyelvkutató iskolájában. *Magyar Nyelv*, 28–29. (1990) 47–66.
- Sundgren 2009.** Sundgren, Eva: The varying influence of social and linguistic factors on language stability and change. The case of Eskilstuna. *Language Variation and Change*, 21. (2009) 97–133.
- Szabó 1998.** Szabó Géza: A nyelvföldrajzi szociolingvisztika néhány kérdése. In Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.): *III. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, 1998. 33–62.
- Szathmári 1998.** Szathmári István: „Irodalmi nyelv” vagy „nyelvi sztenderd”? In András Zoltán (szerk.): *Nyelv, stílus, irodalom: köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. ELTE, Budapest, 1998.
- Szentgyörgyi 2014.** Szentgyörgyi Rudolf: A nyelvi változások előrejelzésének lehetősége és lehetetlensége. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Elmélet és módszer*. Nyelvészeti tanulmányok. Eötvös Collegium, Budapest, 2014.

- Szilágyi N. 2008.** Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságtudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008. 105–118.
- Tolcsvai Nagy 2004.** Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus (Egy kognitív stíluselmélet vázlatja). In Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2004. 143–160.
- Tolcsvai Nagy 2013.** Tolcsvai Nagy Gábor: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2013.
- Tolcsvai Nagy 2017.** Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.
- Tóth 2010.** Tóth Péter: *Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok*. PhD-értekezés. ELTE, Budapest, 2010.
- Trudgill 1988.** Trudgill, Peter: Norwich revisited: recent linguistic changes in an English urban dialect. *English World-Wide*, 9. (1988) 33–49.
- Trudgill 1992/1997.** Trudgill, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1992/1997.
- Trudgill 2002.** Trudgill, Peter: *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2002.
- ÚMNYA.** *Új magyar nyelvjárási atlasz*. <http://umnya.elte.hu/>
- Vargha 2011.** Vargha Fruzsina Sára: Beszélő térképlapok A magyar nyelvjárások atlaszából. In Bárh János – Vargha Fruzsina Sára (szerk.): *Hangok – helyek*. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 2011. 151–169.
- Végh 1990.** Végh József: Az Őrségi nyelvjárás mai képe (A nyelvi változásokról). In Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. A MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1990. 113–120.
- Vörös 2020.** Vörös Ottó: Hogyan ítéljük meg nyelvünk újabb regionális fejleményeit? In Lőrincz Gábor – Domonkosi Ágnes (szerk.): *Stílus – variabilitás – műfordítás*. Köszöntő kötet Lőrincz Julianna 70. születésnapjára. Selye János Tanárképző Kar, Komárom, 2020. 309–312.
- Wacha 1992.** Wacha Imre: A nyelvi rétegződés kérdései. In Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1992.
- Wagner 2012.** Wagner, Suzanne Evans: Age Grading in Sociolinguistic Theory. *Language and Linguistics Compass*, 6. (2012) 6. sz. 371–382.
- Wardhaugh 2005.** Wardhaugh, Roland: *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- Weinreich–Labov–Herzog 1968.** Weinreich, Uriel – Labov, William – Herzog, Marvin: Empirical foundations for a theory of language change. In Lehmann, Winfred P. – Malkiel, Yakov (eds.): *Directions for Historical Linguistics*. A Symposium. University of Texas Press, Austin, 1968. 95–188.

Wright 2016. Wright, Sue (ed.): *Language standardisation: theory and practice*. (Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics. Vol. 30.) De Gruyter, Berlin–Boston, 2016.

ABSTRACT

Sketch points on the theoretical issues of linguistic diversity and linguistic change

After a brief overview of the nature of linguistic variability and linguistic change, my study - as a theoretical guide - discusses the issue of language variation and variability, with a special focus on the types of language change analysis, and then summarizes the main results of the change analyses of the Hungarian (socio)dialectology around the turn of the millennium.

KEYWORDS: linguistic diversity, linguistic change, language theories, dialectology, geolinguistics, sociolinguistics, cognitive linguistics, change analysis